

Hindiston Va Xitoy Munosabatlarida Geosiyosiy Yaqinlik Omili

To'ychiyeva Ra'no Almamatovna,
Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori,
Yoshlar muammolarini o'rganish va
istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti,
doktorant,

Email: rano-tuichiyeva@mail.ru

Tel.: +998974046454

Annotatsiya

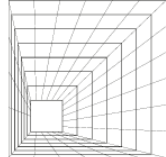
Ushbu maqolada Hindistonning Xitoy bilan munosabatlardagi o'zgarish va rivojlanish tendensiyalari muhokama markazida turadi. Shu bilan birga, Hindistonning qo'shnilari - Pokiston, Bangladesh, Myanma, Nepal va Butan bilan munosabatlaridagi muvaffaqiyatlar, kamchiliklar va ziddiyatlar hamda ularning o'ziga xos sabablari ham keltiriladi. Maqolani yozishda xronologik yondashuv, taqqoslash va sintez-tahlil usullaridan foydalanilgan. Maqola annotatsiya, kalit so'zlar, kirish, asosiy qism, xulosa va adabiyotlar ro'yhatidan iborat.

Kalit so'zlar: Xitoy, AQSH, Rossiya, Pokiston, Afg'oniston, Eron, Tibet, Kashmir, xavfsizlik, tashqi siyosat strategiyasi, chegara muammolari

Kirish

XXI asrga kelib Hindiston ham Xitoy kabi barcha sohalarda yuksalish va mintaqadagi yetakchi kuchlardan biriga aylanish harakatini boshladi. Mamlakat "Buyuk kuchlar" (nisbiy atama)dan biri sifatida ko'tarilib, u butun Osiyo va uning atrofidagi suv yo'llarida Xitoy bilan to'qnash kela boshladi. Makkinder, Spaykman va Mahanning an'anaviy geosiyosiy modellari Xitoy va Hindistonning Markaziy Osiyo, Janubiy Osiyo, Tinch okeani va Hind okeani atrofidagi fazoviy siyosatlariga ishora qiladi. Bu qo'shni davlatlar o'sishni davom ettirish bilan birga kerak bo'lganda o'zaro qurshov va ittifoqlar/proksilar orqali bir-birlarini ushlab turishga intilishadi. Bu turdagi "Buyuk o'yin" harbiy, diplomatik va iqtisodiy sohalarda o'zini namoyon qiladi. Xalqaro maydondagi geosiyosiy realizm va xavfsizlik dilemmasini idrok etish esa ko'p jihatdan mamlakatlarning o'zaro munosabatlari yo'nalishini belgilamoqda. So'nggi yillarda "Xitoyning yuksalishi", "Hindistonning yuksalishi" kabi atamalar yuzasidan munozaralar ko'lami ortib bormoqda. Ikkisining ham kengayayotgan geosiyosiy uqlari bor va qo'shni yirik davlatlar sifatida ikkalasi ham bir mintaqada o'z kuchini mustahkamlashga intiladi. Hindiston oldida "Katta kuch" maqomiga ko'tarilishi uchun energiya manbalariga kirishni ta'minlashga bo'lgan ehtiyoj ham katta.

Geosiyosat shu yerda o'zining haqiqiy "klassik" ma'nosi, ya'ni geografiyaning siyosatga, to'g'rirog'i xalqaro siyosatga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Xitoy-Hindiston munosabatlari dinamikasida hudud va joylashuvning mohiyatini tushunish juda muhim. Shuningdek, ular uchun "strategik makon" ko'p jihatdan bir xil ma'noni ifodalaydi, ya'ni, Tinch okeani mintaqasi, Janubiy Osiyo, Hind okeani va Markaziy Osiyo hududlarida ikkala davlat ham to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita bir-biri bilan raqobat qiladi. Jasvant Singx 1999 yilda "Geografiyani qanday o'zgartirish mumkin? Biz qo'shnimiz. ... Qiyinchiliklar bor" deb ta'kidlagan bo'lsa, Shyam Saran 2006 yilda "bu Hindiston va Xitoy manfaatlari kesishgan Osiyo... geografiyadagi chigallik chidab bo'lmas" deb yozadi.

Dastlab XIX asrda Rossiya va Britaniya imperiyalari o'rtasidagi geosiyosiy raqobatni tasvirlash uchun yaratilgan "Buyuk o'yin" iborasi bir-biriga o'xshash manfaatlar to'qnashuvida kuchayib borayotgan Xitoy-Hindiston munosabatlariga nisbatan ham qo'llanila boshlanib, Hindiston va Xitoy 21-asr boshlarida bo'lgani kabi, Fors ko'rfazidan Tinch okeanigacha bo'lgan Osiyoning katta qismi bo'ylab bir-biriga qarshi manevrlar qila boshlashdi. Edvards ta'kidlaganidek, "Yangi Buyuk O'yin tushunchasi ta'sir, kuch, gegemonlik va foyda ketidan raqobatga ishora qilish uchun ishlatilgan." Bir geosiyosiy farq shundaki, Rossiya va Britaniya imperiyalari o'rtasidagi dastlabki Buyuk o'yin Markaziy Osiyodan Hindistonga qadar quruqlik hududlariga qaratilgan edi.

Davlatlar yuksalishi bilan Xitoy va Hindiston xalqaro tizimda ham kosmosda, ham kuch jihatidan bir-biriga duch kelishadi.

Xalqaro munosabatlardagi liberal-funksionalizm davlatlar tabiiy ravishda ikki va ko'p tomonlama munosabatlarda umumiy manfaatlariga erishish uchun hamkorlik qiladi, deb ta'kidlaydi. Aksincha, xalqaro munosabatlar realizmi davlatlar tabiatan raqobatbardosh ekanligini ta'kidlaydi. Optimistik hamkorlik munosabatlari (munosabat liberalizm-funksionalizm) va pessimistik antagonistik tutilish (har ikki davlatda ham xalqaro munosabatlar realizmi), pragmatik "cheklovlar" va "to'siqlar" o'rtasidagi aralash munosabatlarni shakllantiradi.

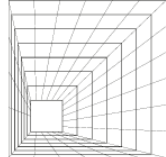
Xitoylik mutaxassi Zhong Qian-penga ko'ra, "hatto agar hududiy nizolar hal etilsa ham, Hindiston va Xitoy Osiyo-Tinch okeani mintaqasida raqobatbardosh munosabatlarni saqlab qolishadi va bu ikki Osiyo giganti katta kuch maqomiga ega bo'lishga intiladi.

Hindistonning tashqi siyosiy strategiyasi o'z taraqqiyotida uchta asosiy bosqich – mustamlakachilik, Javaharlal Neru davri va geosiyosiy pragmatizm davrini bosib o'tgan deya baholanadi. Britaniya imperiyasi hukmronligining janubiy qismida Hindiston markaziy pozitsiyani egalladi va ingliz imperiyasi g'arbda Fors ko'rfazidan sharqda Malakka bo'g'ozigacha bo'lgan joyni nazorat qildi. Mustaqillikning dastlabki o'n yilliklarida Hindiston J.Neru boshchiligida "Uchinchi dunyo" – "antimperializm" birdamligi tamoyillariga asoslanib, muqobil yevrosentrizm hamda dunyo tartibining bipolyarligini qo'llab-quvvatlovchi va "sovuq urush"ga nisbatan betaraf davlatga aylanishga intildi.

Va nihoyat, tashqi siyosatning "realistik" paradigmasining konsepsiyasi Indira Gandi nomi bilan bog'liq bo'lib, uning moddiy asoslari iqtisodiy salohiyat va harbiy kuchga tayandi. 1971 yilda Bangladeshni (o'sha paytda Sharqiy Pokistonni) ozod qilish uchun g'alaba qozongan to'qnashuv jarayonida amaliy konsepsiya sinovdan o'tkazildi va o'sha yili Sovet Ittifoqi bilan tuzilgan tinchlik va do'stlik shartnomasi geosiyosiy "xavfsizlik kamari" ga aylandi.

Hindistonning tashqi siyosiy strategiyasi 80-yillarning oxiri va 90-yillarning boshlarida biroz o'zgartirildi. Sovet Ittifoqining parchalanishi, ikki qutbli dunyoning qulashi, islomiy siyosiy kuchlar ta'sirining kuchayishi, Xitoyning jadal iqtisodiy rivojlanishi va boshqa omillar Hindistonning tashqi dunyodagi xatti-harakatlariga jiddiy o'zgarishlar kiritdi. Hindistonning hukmron doiralari shunday xulosaga kelishdi: mamlakatning harbiy-siyosiy salohiyati to'g'ridan-to'g'ri o'sish va rivojlanishning innovatsion intensiv modeli bilan belgilanuvchi iqtisodiyotning rivojlanishiga, uning tuzilishiga hamda diversifikatsiyasiga bog'liq.

Darhaqiqat, mamlakatning yangi salohiyati 1991 yilgi iqtisodiy islohotlar konsepsiyasida belgilandi va u 90-yillarning o'rtalariga kelib Hindistonni jadal iqtisodiy o'sish traektoriyasiga olib chiqdi. O'z navbatida, islohot natijalari hind harbiy elitasining siyosiy tafakkurida aks etdi. Bu davrga kelib, Hindistonning maqsadi mintaqaviy emas, balki kelajakdagi global kuch sifatida tobora qat'iyat bilan harakatlanuvchi mamlakatga aylanish ekani sezila boshlandi. Ob'ektiv ravishda mamlakat oldida harbiy-texnik salohiyatni sifat jihatidan yangilash vazifasi

turgandi. Bundan tashqari, Xitoyning tezlashtirilgan iqtisodiy o'sishi va harbiy xarajatlar hamda harbiy salohiyatni muntazam takomillashtirish talabi kabi omillar Hindistonning siyosiy va harbiy tuzilmalarini yanada "shoshilishga" majbur qildi.

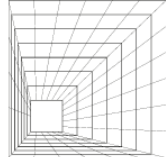
Keyinchalik, 90-yillarning o'rtalarida Hindiston harbiylari Rossiya bilan hamkorlikdan umid qilishda davom etishdi, ammo ichki mudofaa sanoati majmuasi inqirozi, ikki tomonlama tashqi iqtisodiy aloqalarning sezilarli qisqarishi va liberal islohotlar Rossiya bilan harbiy-texnikaviy hamkorlikning bir tomonlama yo'naltirilishiga olib kelgani muhokamalarga sabab bo'ldi. Klinton ma'muriyati zudlik bilan Dehli signallariga javob qaytardi va Hindistonning o'zida (birinchi navbatda ingliz tilidagi "elita" ichida) Amerika bilan harbiy aloqalarni faol rivojlantirish tarafdorlari bor ekanligini bildira boshladi. To'g'ri, 1998 yildagi yadroviy sinovdan so'ng, Hindistonga nisbatan "qattiq" sanksiyalar qo'llanildi, ammo ko'p o'tmay Jorj Bush ma'muriyati Vashington uchun geosiyosiy jihatdan "noqulay" qarorni qayta ko'rib chiqishni boshladi. Bunday harakatlarning asosiy sabablaridan biri Hindistonga Osiyo-Tinch okeani mintaqasida "qarshi vazn" roli berilganligi edi.

Biroq, Hindiston boshqalarning geosiyosiy rejalarini amalga oshirishga osonlikcha rozi bo'lgan deb o'ylash noto'g'ri bo'ladi. Mamlakatning hukmron doiralari, ayniqsa, ularning G'arbga yo'naltirilgan qismi, o'zlarining yo'llari bilan Hindistonning geosiyosati va harbiy-siyosiy strategiyasini diversifikatsiya qilishga, AQSh, Rossiya va Xitoy bilan munosabatlarining maksimal darajada qaytarilishiga harakat qilishdi. Bir tomondan, Hindiston hukmron doiralari mamlakat uchun eng qulay sharoitda harbiy-texnikaviy sohada Rossiya bilan hamkorlik aloqalarini faol ravishda davom ettirdilar. Boshqa tomondan, Hindiston harbiy idorasi ta'minotning tartibsizligi va kerakli ehtiyot qismlar bilan to'liq ta'minlanmaganligidan shikoyat qilishdi. Shuningdek, Hindiston hukumati savdo-iqtisodiy aloqalar va harbiy-texnikaviy hamkorlik sohasida amerikaliklar siyosiy shartlar qo'yish amaliyotidan voz kechmaganligidan xabardor edi. Shuningdek, Amerika xuddi shunday jangovar texnikasini Hindistonning "potentsial dushmani" – Pokistonga ham sotish ehtimoli yuqori edi. Shuni esda tutish joizki, Hindistonning Janubiy Osiyo mintaqasidan tashqariga chiqqan yangi roli mamlakatning tezlashtirilgan modernizatsiyasi va iqtisodiyotini chuqur diversifikatsiyasi natijasi edi. Hindlar asosiy ikki sababga ko'ra kelajakka ishonch bilan qaradilar. Birinchidan, iqtisodiy o'sish dinamikasi yiliga 8-8,5 foizni tashkil qildi, xususan, qishloq xo'jaligi sohasi faol rivojlandi (bu mamlakatda ichki siyosiy barqarorlikni saqlash uchun muhim edi). Ikkinchidan, mamlakatni siyosiy boshqarish uslubi yanada oqilona tamoyillarga tayana boshladi va ushbu yondashuvning mazmuni quyidagilarda o'z aksini topdi:

- a) hukumatning sa'y-harakatlarini mamlakatni rivojlantirish strategiyasiga yo'naltirish;
- b) ma'muriy muassasalar faoliyatining sifat jihatidan yaxshilanishi;
- v) davlat boshqaruvini davlat siyosatidan ongli ravishda ajratish, bu odatda hind jamiyatini muntazam ravishda idrok etish kuchiga xalaqit berardi.

Biroq, tashqi siyosatdagi bu muvaffaqiyatlar Hindistonda milliy xavfsizlikka oid uzoq muddatli muammolarni bartaraf eta olmadi. Ushbu qiyinchiliklar orasida bir nechta asosiy muammolarni ajratib ko'rsatish odat tusiga kirdi.

Hindiston allaqachon Afg'onistonning eng yirik mintaqaviy donoriga aylanib, bu davlatga 1 milliard dollardan ziyod yordam yuborishga ham ulgurdi. Ba'zi hind mutaxassisleri bunday yordamning samarali yetkazib berilishini shubha ostiga olishdi, ayniqsa, Eron atrofidagi vaziyatning murakkablashishi munosabati bilan so'nggi o'n yil ichida Hindiston tomonidan Eron, Hindiston, Afg'oniston va Markaziy Osiyo o'rtasida transport loyihalarini amalga oshirish imkoniyatini baholash qiyin bo'ldi. Mazkur masalada Hindiston doimiy ravishda AQShning bosimi ostida bo'lib, u mamlakatni Eron bilan savdo-iqtisodiy munosabatlarni butunlay qisqartirishga undab keldi. Afg'onistonda Hamid Karzay rejimining tanqidid ahvolini hisobga olgan holda, tabiiyki, savol tug'ilardi, Hindistonning bu davlatdagi pozitsiyalari

nimadan iborat edi? Avvalo, Hindiston chegaralarining g'arbiy va sharqiy perimetrida "siyosiy islom" ning ta'siri kuchayayotgani ko'plab muammolarni keltirib chiqarayotgan edi.

Pokiston va Bangladesh Xalq Respublikasida siyosiy islom kuchlari allaqachon hukumatdan mustaqil ravishda faoliyat yuritishni boshlagan edilar. Hindistonlik siyosatshunoslarning fikriga ko'ra, ushbu kuchlarning maqsadi ikki tomonlama ssenariy: dunyoviy partiyalar va uyushmalarning marginallashuvi va uzoq muddatli istiqbolda ikki davlat o'rtasida "islomiy siyosiy front" yaratish, shuningdek, Hindistonning Janubiy Osiyo mintaqasida o'sib borayotgan geosiyosiy ta'sirini susaytirishga erishish edi. Harbiy mutaxassislarning fikricha, Hindistonning quruqlik va dengiz chegaralari himoyasi yetarli darajada mustahkam emas edi. Davlat chegaralarining "g'ovakliligi" giyohvandlik vositalari, noqonuniy qurol-yarog' va o'q-dorilar, shuningdek, soxta banknotalarning Hindistonga va undan tashqariga intensiv ravishda "harakatlanishi" uchun asosiy sabab bo'layotgandi. Shu kabi omillar jamiyatda nomutanosiblikni keltirib chiqarib, iqtisodiyot va siyosiy institutlarga ta'sir qilayotgan edi. Bundan tashqari, Hindiston bilan chegaradosh davlatlar, aniqrog'i "muammoli qo'shnilar" – notinch Nepal va Bangladesh beixtiyor hind-xitoy mojarosining o'rtasida turdi. Harbiy mutaxassislarning fikriga ko'ra, ushbu va boshqa omillardan Hindiston dushmanlari o'zlarining mintaqaviy manfaatlariga erishishda foydalanishga harakat qildilar. Geografiik joylashuvning o'zi ham mamlakatni murakkab vaziyatga tushishiga sabab bo'ldi: Hindiston "oltin yarim oy" va "oltin uchburchak" o'rtasida - giyohvand moddalarning asosiy ishlab chiqaruvchilari orasida joylashgan.

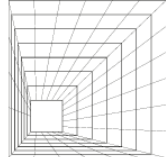
Harbiylar, ayniqsa, "oltin uchburchak" mamlakatlaridan biri bo'lgan Myanma bilan chegaralarning o'tkazuvchanligidan xavotirda edilar, chunki Hindistonning ba'zi shimoliy-sharqiy shtatlaridagi isyonchi guruhlar Myanma bilan chegarada qurol-yarog' va giyohvand moddalar tranzitini kuchaytirishda davom etdilar.

Janubiy Osiyo mintaqasidagi strategiya bo'yicha Hindistondagi ekspertlar o'rtasida turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, mutaxassislarning bir guruhi Pokiston va Bangladesh Hindiston manfaatlari yo'lida kerakli kuch, deb hisoblasa, boshqalari, ayniqsa, harbiy muhitdagilar, Hindiston ushbu davlatlarning qulashi uchun "ishlashi" kerak, deb o'ylashadi. Bundan tashqari, Pokistondagi ichki siyosiy jarayonlar, birinchi navbatda, jamiyatni pastdan islomlashtirish va harbiy-diniy koalitsiyani yaratish uzoq muddatli asosda Hindiston xavfsizligiga tahdid solmoqda. Va nihoyat, Tolibon Kobulda hokimiyat tepasiga qaytishi mumkinligi ehtimoli kuchayganidan so'ng Hindistonda Afg'oniston bilan kelajakdagi munosabatlar to'g'risida aniq tasavvur yo'q.

Ba'zi ekspertlar mamlakat milliy xavfsizligini ta'minlashda tashqi siyosatdagi ustuvor yo'nalishlarning aniq ko'rinishi yo'q deb hisoblashadi. Hindistonning yetakchi strategik sheriklari sifatida mutaxassislar AQSh, Rossiya, Xitoy, Isroil, Vetnam va Eronni alohida ta'kidlashadi. Ularning fikriga ko'ra, dunyoning "postipolyar" konfiguratsiyasi hali aniq tasavvurga ega bo'lmaganligi sababli, Hindiston uchun yangi tashqi siyosiy strategiyani ishlab chiqish kamida 5-7 yilni talab qiladi. Biroq, Xitoy omili, ayniqsa, Hindistonning siyosiy elitesini qattiq havotirga qo'yadi. Hind-xitoy mojarosi, hech bo'lmaganda yashirin shaklda, ikkala mamlakat uchun kam bo'lgan energiya manbalari ustida raqobat natijasida kuchayishi mumkin.

Ko'p sonli omillar va kuchlar chizig'ining murakkab birlashuvi Hindistonning doimiy o'zgarib turadigan, global va mintaqaviy tarkib bilan "to'yingan" tashqi siyosiy strategiyasini shakllantiradi.

Iqtisodiy o'sish markazlarining Shimoliy Atlantikadan Osiyo-Tinch okeani mintaqasiga siljishi rivojlanayotgan geosiyosiy kuchlar, birinchi navbatda, Hindiston-Xitoy-AQSh virtual "uchburchagi" ga e'tibor kuchayishiga olib keldi.

Bir tomondan, AQSh-Hindiston yadroviy kelishuvi va strategik muloqoti ba'zi G'arb mutaxassislari tomonidan Pekinga bosimning ideal ko'rinishi sifatida qaralmoqda. Bunda Hindistonning geosiyosiy roli va Xitoy-Hindiston munosabatlarining oliy hakami sifatida Amerikaning roli oshib borayotganini ko'rish mumkin. Boshqa tomondan, Vashington xayrixohlik bilan Xitoyga dunyo ishlarida o'ziga "yordamchi" sifatida qo'shimcha rol o'ynashiga imkon bermoqda.

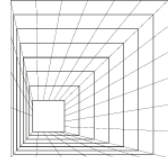
Dunyoning muhim mintaqalaridan – Osiyo-Tinch okeani mintaqasida tashqi siyosiy hujumni rivojlantirayotgan Amerika harbiy-siyosiy tuzilmasi Hindiston bilan muvaffaqiyatli harbiy-texnik hamkorlik qilishdan mamnun. C130 Hercules harbiy transport samolyotlari (1 milliard dollar) va Rossiyaning Tu-142M samolyotining o'rnini bosuvchi P8i dengiz patrul samolyotlarini (2 milliard dollar) ushbu mamlakatga sotish bo'yicha istiqbolli kelishuvlar imzolandi. Amerikaning harbiy texnika yetkazib berishdagi geosiyosiy maqsadi aniq: Hindiston qurolli kuchlarini AQSh harbiy-sanoat kompleksi bilan mustahkamlash va doimiy ravishda o'ziga "bog'lab olish". Biroq, hind-amerika munosabatlari mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy kuchlarning o'zaro harakati dinamikasi hamda Hindistonning "buyuk shimoliy qo'shnisi" Xitoy bilan qiyin munosabatlari bilan ancha murakkab traektoriya bo'ylab rivojlanmoqda.

Hindistonda AQSh bilan "yadroviy kelishuv" ni tanqid qilish davom etmoqda. Bu holat chapda ham (kommunistlar va ba'zi boshqa partiyalar tomonidan) va o'ngda ham ("Bharatiya Janat Party") yuz bermoqda. Tanqidlarning mohiyatini bitta jumla bilan aniqlash mumkin, ya'ni "yadroviy kelishuv" Hindistonning suverenitetini cheklaydi. Qarshilikning alohida xususiy sabablari ham mavjud. Jumladan, boshqaruvdagi asosiy ijtimoiy-siyosiy kuchlar o'zlarining siyosiy ta'sirini xavf ostiga qo'yishni istamaydilar, chunki saylovchilarning katta qismi AQShga va uning siyosatiga ishonmaslikda davom etmoqda. Bundan tashqari, yaqinda ba'zi bir muhim shtatlarda bo'lib o'tgan qonunchilik saylovlari Milliy Kongressning pasayish tendensiyasini tasdiqladi va mamlakatdagi siyosiy vaziyatga nisbatan qo'shimcha noaniqliklar yuzaga keldi. Shu bilan birga, Hindistonning ichki siyosiy nutqida XXR va uning siyosati haqida zikr qilish chastotasi so'nggi paytlarda sezilarli darajada oshdi.

Chegara muammosi, ehtimol, Dehli va Pekin o'rtasidagi munosabatlarning to'sig'idir. Agar hindlar 1962 yilgi ikki davlatning "chegara urushi" deb nomlangan fojiali voqealarini eslashda davom etsa, demak, xitoyliklar Hindistonga nisbatan o'zlarining tarixiy da'volariga ega. Norasmiy ravishda xitoylik olimlar Hindistonning "abadiy" ikki tomonlama pozitsiyasiga murojaat qilishadi: bir tomondan hindlar Tibetni Xitoyning bir qismi deb bilishadi, boshqa tomondan, ushbu hudud, go'yoki birinchi Bosh vazir Javaharlal Neru (1947-1964) davridan boshlab Hindiston va Xitoy o'rtasidagi "bufer zonasi" sifatida qaralishda davom etmoqda. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, muzokaralar jarayonining muqobil variantlari ikkala tomon uchun ham cheklangan.

Xitoy Tibetdan tashqari, Shinjonda ham muammolarni boshdan kechirmoqda. Biroq, Hindiston hech qachon ulardan foydalanishga urinmaydi (agar hozirgi paytda Pokistonda ichki siyosiy vaziyatni barqarorlashtirish borasida ikki davlat o'rtasida "strategik tushuncha" mavjud bo'lsa). Bundan tashqari, Dehlining Xitoy uchun ushbu qiyin davrdagi cheklovi Pekin tomonidan qadrlanadi va bu ikki tomonlama munosabatlarni yakuniy tartibga solish yo'lini qisqartirishi mumkin.

Hindiston tashqi siyosati bir nechta muhim yo'nalishlarda olib boriladi, ulardan biri uchta o'ta yirik davlatlar - Hindiston, Rossiya va Xitoyning o'zaro aloqalari bilan bog'liq bo'lmoqda. Xususan, gap Rossiya-Hindiston-Xitoyning "strategik uchburchagi" haqida ketmoqda. Jahon siyosatining ushbu sohasida doimiy ravishda juda qiziqarli voqealar bo'lib turadi. Rossiya va Hindistonning ikki tomonlama munosabatlarni avvalgi rivojlanish yo'liga qaytarish, vujudga kelgan muammolarni yengib o'tish qobiliyatini baholash o'rinli ko'rinadi. Ko'pgina

mutaxassislarning ta'kidlashicha, vaqti-vaqti bilan munosabatlarda yuzaga keladigan "ishqalanish" hind harbiy muassasalarining Rossiya harbiy texnikasi sifatiga nisbatan noroziligi sabab yuzaga kelib turadi.

Xitoy-Hindiston munosabatlarida muammolar kam emas. Ularning tarixiy kelib chiqishi ikki tomonlama munosabatlarning hozirgi holatiga ham ta'sir qiladi. Pekin Hindistonning 1998 yildagi yadroviy sinovi Xitoyning faraziy yadro tahdidiga javob ekanligini unutmagan. Bundan tashqari, har ikki tomonda ham bir-birlarining niyatlari to'g'risida jiddiy shubhalar saqlanib qolmoqda. Hindistonga Xitoyning Pokiston bilan yaqin ittifoqdosh aloqalari yoqmaydi. G'adar strategik portini modernizatsiya qilish Myanma va Bangladeshning Chittagong bilan birgalikda energiya yetkazib berishini samarali nazorat qilishning potentsial imkoniyatini yaratdi. Hindiston uchun Fors ko'rfazi Xitoyni "o'rab olish" strategik rejasining bir qismiga aylanmoqda. Bundan tashqari, AQSh Hindistonga nisbatan Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi Xitoyga qarshi strategik muvozanatga ega kuch deb qaraydi.

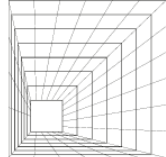
O'z navbatida, Xitoy 2006 yil noyabr oyida Hindistonga yadro energetikasi sohasida ikki tomonlama hamkorlikni taklif qildi. Siyosatshunoslar Dehli ham, Pekin ham ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirishga amaliy yondoshishini ta'kidlaydilar. O'zaro savdo aylanmasining yillik o'sishi 30 foizni tashkil etgan holda, Xitoy allaqachon Hindistonning eng yirik tashqi savdo sherigiga aylandi va bu borada Qo'shma Shtatlarni birinchi o'rindan siqib chiqardi.

Dunyoning eng ko'p aholi yashaydigan ikki mamlakati o'rtasidagi tashqi iqtisodiy aloqalarning tez sur'atlarda o'sib borishi bo'yicha ba'zi ekspertlar Pekinning ongli siyosati, xususan, Hindiston shimoliy-sharqidagi kam rivojlangan va geografik jihatdan ajralib qolgan shtatlarni Tibet va Xitoyning boshqa janubiy mintaqalari bozorlari bilan chambarchas bog'lashni maqsad qilib olgan deb bilishadi. Bundan tashqari, Pekin Hindiston infratuzilmasiga sarmoya kiritish uchun sharoitlarni yaxshilashga intilmoqda. 25 mingdan ortiq xitoyliklar Hindistonning axborot texnologiyalari bo'yicha kerakli muassasalarida o'qitildi.

Keyingi o'rinda Xitoyning ishlab chiqarish imkoniyatlari va hind axborot texnologiyalari tajribasini birlashtirgan qo'shma korxonalarni ishga tushirish turibdi. Shunga qaramay, hindlarning ongida Xitoyning qiyofasi hanuzgacha qarama-qarshilik xususiyatlarini saqlab qolgan. Bir tomondan, uzoq muddatli iqtisodiy o'sish va uning siyosiy oqibatlari hindlarni Xitoyning Osiyodagi harakatlariga o'tmishdagidan ko'ra xotirjamroq qarashga undaydi. Boshqa tomondan, hindistonliklar Xitoy o'z iqtisodiy salohiyatini qanday boshqaradi va bu harakatlar Hindiston manfaatlariga qanday ta'sir qiladi, deb ikkilanishmoqda. Ammo, ba'zi G'arb siyosatshunoslari ta'kidlaganidek, Pekin ham, Dehli ham ichki va tashqi siyosiy muammolarini hal qilish uchun "yumshoq kuch" tamoyillarini afzal ko'rishadi.

Xitoy-Hindiston munosabatlarining tarixiy dinamikasi Rossiyaga uning kelajakdagi faoliyati paradigmasini aniq ko'rsatib beradi. Birinchidan, majburiy iqtisodiy tiklanish mamlakatga tashqi siyosatdagi "yumshoq kuch" dan faol foydalanishga imkon beradi va shu bilan G'arbg nisbatan "pastlik majmuasi" dan butunlay xalos bo'ladi. Ikkinchidan, sanoat asosidagi iqtisodiy o'sish "uchburchak" doirasidagi o'zaro aloqalarni tabiiy holga keltiradi va mamlakat uchun Sibir va Uzoq Sharqni rivojlantirishdek strategik maqsadiga erishishni osonlashtiradi. Uchinchidan, uch mamlakatning gorizonttal o'zaro ta'siri "xilma-xillikda birlik" asosida jahon tizimida yangi tuzilishning prototipi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bunday imkoniyatda "uchburchak" tiklanishi va uning strategik ahamiyati oshishi mumkin.

Dunyoning ikki yirik davlatlari – Xitoy va Hindiston o'rtasidagi munosabatlar hamkorlik va raqobat elementlarining murakkab ko'rinishi bilan ajralib turadi. Bunday murakkablik ularning geosiyosiy o'zaro ta'sirining tarixiy xususiyatlarini, shuningdek, ushbu yirik davlatlarning jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlaridagi pozitsiyasining o'ziga xos ko'rinishlarini aks ettiradi. Aytish mumkinki, o'tmishdagi tarixiy davrlardan meros bo'lib qolgan xurofotlar

hanuzgacha ikki tomonlama munosabatlarning sotsiopsixologik asoslariga ta'sir qiladi va o'zaro shubha va ishonchsizlik elementlarini saqlab qoladi.

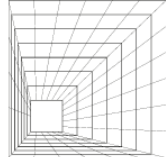
Shunga qaramay, Xitoy va Hindiston o'rtasidagi munosabatlar izchil rivojlanib bormoqda va ularning hozirgi rahbarlari Xu Szintao va Manmoxan Sinx tomonidan yaratilgan o'tmishni yengish uchun siyosiy iroda ko'rsatishmoqda. Ikki davlat siyosatchilari ham o'z mamlakatlarini buyuk qit'a kuchlari ekanligi va dunyo siyosatida o'ziga xos muhim o'zgaruvchan davrlarni bosib o'tayotganlari haqidagi tushunchadan kelib chiqmoqdalar. Shuningdek, endi ular "dengizlar bekaları" (avval Angliya, keyin AQSh) asta-sekin o'z o'rinlarini Xitoy va Hindistondan "qit'a gigantlari" ga bo'shatib berishayotgani haqida ta'kidlashmoqda.

Kelishuvning ikkinchi muhim jihati zamonaviy geosiyosatning eng muhim elementlari sifatida iqtisodiyot va tashqi iqtisodiy aloqalarning rolini umumiy tushunish bilan bog'liq. Hindiston matbuotining yozishicha, kelajakda ikki mamlakat o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmini 225 milliard dollarga yetkazish rejalashtirilgan. Garchi bu raqam mubolag'a bo'lib ko'rinsa-da, ikki mamlakat rahbarlarining maqsadi juda aniq: sanoatni modernizatsiyalashni maksimal darajada oshirish (shu jumladan, uning ilmiy-texnik klasterini ham), Hindiston va Xitoyda munosabatlar rivojidan manfaatdor nufuzli kuchlarni shakllantirish hamda ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirishdir. Biroq, Xitoy-Hindiston munosabatlarida bir qator muammolar mavjud, ularni hal qilish istiqbollari esa hali jumboqligicha qolmoqda. Ba'zi xitoylik va xalqaro ekspertlarning fikricha, hal qilinmagan hududiy muammolar XXR uchun foydalidir, chunki Pekin ishonganidek, vaqt Xitoy uchun ishlaydi.

Taxminan 2008 yildan buyon Xitoy va Hindiston munosabatlarida mintaqaviy va qisman global darajadagi raqobatni kuchaytirish muammosi birinchi o'ringa chiqdi. Janubiy Osiyoda va Hind okeanida xavfsizlik masalalariga yondashuvlardagi farqlar chuqurlashib bordi, bu esa "strategik ishonchning yo'qligi" ni namoyon qildi.

Xitoylik mutaxassislarni xavotirga soladigan narsa bu – Xitoy o'zining tarixiy ta'sir doirasi deb hisoblagan ba'zi hududlarda Hindistonning faolligidir. Ba'zi ekspertlar Xitoyga bu hududlarda Hindistonning "chaqirig'iga" javoban Pokiston bilan aloqalarni yanada kuchaytirishni va Hindiston bilan murakkab munosabatlarni rivojlantirgan Bangladesh va Nepal kabi davlatlar bilan hamkorliklarni yanada jadal rivojlantirishni taklif qilishmoqda.

Bir qator xitoylik mutaxassislar hind-amerika munosabatlarining yaxshilanishi fonida harbiy sohada AQSh bilan aloqalarning kuchayganidan xavotirda. Ularning fikricha, AQSh Pekinda Hindiston bilan yadroviy kelishuvini "muzdan eritish" to'g'risidagi qarori bilan Osiyo-Tinch okeani mintaqasida geosiyosiy mavqega ega Xitoyga qarshi o'zining "hind qanotini" kuchaytirish strategik maqsadini ko'zlaydi. Xitoy-Hindiston savdo-iqtisodiy aloqalarini muvaffaqiyatli rivojlantirishda muammolar ko'lamini keng (Hindistondan Xitoyga eksport asosan tovarlarga, Xitoydan import asosan tayyor mahsulotga to'g'ri keladi). Jumladan, Xitoy-Hindiston munosabatlarida energiya resurslari uchun raqobat tobora murakkab muammoga aylanib bormoqda. Xitoy va Hindiston neft importiga bo'lgan keskin ehtiyojni his qilgan holda Markaziy Osiyo (Qozog'iston), Lotin Amerikasi, Angola, Nigeriya hamda Myanmada uglevodorodlarga kirish uchun raqobatga kirishishgan. Hozirga qadar Xitoy bundan foyda ko'rib keldi, yuqori narxni taklif qildi va oluvchi mamlakatlar infratuzilmasiga sarmoya kiritdi. Shubhasiz, uzoq muddatli (va, ehtimol, o'rta muddatli) istiqbolda, avvalambor mintaqaviy darajada, Xitoy Hindistonni o'zining strategik raqibi deb bilishi mumkin. Biroq, hozirgi paytda Pekin Dehli bilan mamlakatning ichki rivojlanishi va uning "yaqin" va "uzoq" tashqi siyosat ustuvorliklari bilan bog'liq holda me'yoriy va barqaror munosabatlarni saqlashdan manfaatdor. Dehli kadrleri o'zgarishi Xitoy-Hindiston munosabatlariga amaliy va o'zaro manfaatli yo'nalishlarni berishda muhim ahamiyatga ega edi: masalan, Hindistonning Xitoydagi sobiq elchisi Shiv Shankar Menon bosh vazirning milliy xavfsizlik bo'yicha maslahatchisi lavozimiga tayinlangan. Sh.Sh. Menon Xitoy bilan munosabatlarga yangicha yondashuv

tarafdori sifatida tanilgan, o'tmishdagi qo'rquv va xurofotlardan uzoqlashgan. XXRga yangi yondashuv, deydi hindistonlik siyosiy tahlilchilar, Xitoyni nafaqat ta'sirchan iqtisodiy yutuqlarga, balki jiddiy ichki muammolarga ham yetakladi, ularning yechimi partiyaning asosiy sa'y-harakatlariga bo'ysunadi. "Samarali iqtisodiyot - bu samarali tashqi siyosatning asosiy sharti", deyishadi Hindiston va Xitoydagi strategik elita vakillari. Xuddi shu tarzda, bu ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish dinamikasi to'g'ridan-to'g'ri o'zaro iqtisodiy manfaatdorlikdan kelib chiqadi deb, aytish mumkin.

Uzoq vaqt davomida Rossiya va Hindiston o'z sabablariga ko'ra - "bir qutbli", ya'ni, monopolyar "Amerika dunyosi" farovonligi illuziyasi bilan o'zlarini xursand qilishdi. Ikkala mamlakatning elitalari Vashington tomonidan o'rnatilgan qoidalar bo'yicha jahon siyosatida rol o'nashga tayyor edilar. Biroq, kutilmagan global iqtisodiy inqiroz bir qutbli dunyo siyosiy iqtisodining xavfli ekanligini ko'rsatdi va ko'pchilikni, shu jumladan Moskva va Dehlini ko'proq tashabbus va jasorat ko'rsatishga majbur qildi.

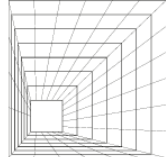
Rossiya-Hindiston sammiti uchrashuvlari, shubhasiz, nafaqat aloqalarni yangi bosqichga ko'tardi, balki Dehli va Moskvani geosiyosiy paradigmani o'zgartirishga, ammo yangi sharoitlarda va yangi mazmunli tarkibga qaytishga undadi. Endi yangi rus-hind "Antantasi" uchun sharoit yanada qulayroq, Rossiyaga na Amerika, na Xitoy bilan janjallashish kerak emas, shunchaki aniq siyosiy irodaga tayanib, o'zining strategik manfaatlarini himoya qiladi.

Mening fikrimcha, ushbu yangi rus-hind tushunchasi Xitoy ishtirokida uch tomonlama formatda faol muloqot bilan to'ldirilishi kerak. Shunda hind-xitoy tushunchasi ham, ko'p qutbli dunyo tushunchasi ham hayotiy asoslarga ega bo'ladi. Xalqaro jurnalistikada va "soxta ilmiy" doiralarda Hindiston va Xitoyni ko'pincha "Fil" va "Ajdaho" deb atashadi, ehtimol ularning an'anaviy ijtimoiy-madaniy obrazlari-ramzlari haqida ta'kidlashga urinadilar. Boshqa tomondan, iqtisodchilar ikkita o'ta yirik mamlakatlarni jahon rivojlanishining potentsial "lokomotivlari" sifatida ko'rib chiqadilar. Taniqli britaniyalik moliyaviy tahlilchi Anatole Kalechki jahon iqtisodiyotining barqaror ko'tarilishi (nafaqat uning tiklanishi va o'sishi) bevosita o'ta katta va yirik mamlakatlar - Xitoy va Hindiston, shuningdek, Rossiya, Braziliya, Indoneziya, Misr, Janubiy Afrika va boshqalarning hayotiy kuchiga bog'liq, deb hisoblaydi. Bu ta'kidlov oxir-oqibat, dunyo hamjamiyati "yangi nufuzli davlatlari" hukmron doiralarning imkoniyatlarini samarali ravishda kengaytirish va oshirish qobiliyatiga qarab o'z tasdig'ini topadi. Ular o'z ichki bozorlarini rivojlantirish va aholi talablarining samarali qondirilishiga erishish uchun qat'iy intiladilar.

Shunday qilib, Xitoy-Hindiston munosabatlaridagi muhim yo'nalish tomonlarning trans-mintaqaviy, mintaqaviy va submintaqaviy hamkorlik jarayonidagi ishtirokini ijobiy baholash bilan Osiyoda ko'p tomonlama hamkorlik mexanizmini qo'lga kiritishga intilishidir. Shuningdek, Sharqiy Osiyo sammiti, Osiyo-Yevropa forumi, ShHT, Xitoy-Rossiya-Hindiston hamkorlik mexanizmi va Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorlik uyushmasi (SAARC) doirasida hamkorlikni kengaytirish ham ustuvor maqsadlardan biriga aylangan.

Xitoylik mutaxassislar va tahlilchilarning Xitoy-Hindiston munosabatlari to'g'risida yozgan bayonotlarida paydo bo'layotgan tendensiyalarga kelsak, quyidagilarni ta'kidlash mumkin. Birinchidan, endi ochiq nashrlar va matbuotda 2008-2009 yillarga qaraganda Hindiston siyosatini tanqid qilish sezilarli darajada kamaydi. Shuningdek, Xitoy va Hindiston iqtisodiy islohotlar siyosati tufayli nisbatan yuqori rivojlanish sur'atlarini saqlab qolishdi va global iqtisodiyotni tiklashda katta hissa qo'shdilar. 2010 yilda Xitoy va Hindiston o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatilganining 60 yilligini nishonlagan xitoylik siyosatshunoslar ikki mamlakat o'rtasidagi 60 yillik aloqalarning asosiy mazmuni yaxshi qo'shnichilik, do'stlik va hamkorlik ekanligini va "yoqimsiz to'qnashuvlar vaqtinchalik bo'lganligini" ta'kidladilar.¹

¹ Chjou Gang - Xitoyning Hindistondagi sobiq elchisi, "Rossiya-Xitoy-Hindiston. Moskva, 2010 yil 10 sentyabr, konferentsiyadagi nutqi.

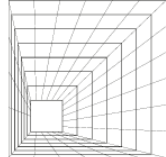
Xitoy va hind mutaxassislari iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish va energiyadan foydalanish samaradorligini oshirishdagi hamkorlikni birgalikda va faolroq targ'ib qila boshladilar. Sinxua yangiliklar agentligi 2010 yil dekabr oyining oxirida Xitoyning ushbu sohalaridagi xalqaro hamkorlik qo'mitasi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan "Atrof-muhit va taraqqiyot sohasidagi Xitoy va Hindiston davlatlarining qiyosiy tahlili" tadqiqot hisoboti to'g'risida ma'lumot berdi. Hisobotda Xitoy va Hindistondagi atrof-muhitning o'tmishdagi va hozirgi holati taqqoslanib sarhisob qilindi, ikki davlatning umumiy xususiyatlari va farqlari sanab o'tildi hamda ular duch kelgan muammolar aniqlandi. Mutaxassislar hamkorlikni yanada chuqurlashtirishni taklif qilib, rasmiy idoralar o'rtasidagi aloqalarni oshirish va ikki mamlakat o'rtasida tajriba almashishga qaratilgan forum (platforma) yaratishni taklif qildilar.

Ushbu tendensiyaning hisobga olgan holda, xitoylik mutaxassislar ham XXRni, ham Hindistonni har qanday uchinchi tomon o'zaro munosabatlarda ziddiyat keltirib chiqarishga uringan holatlarda hushyor bo'lishga undaydi.

Ichki siyosiy rivojlanish vazifalari va tashqi siyosiy ustuvorliklaridan kelib chiqib, Xitoy yaqin va ehtimol o'rta muddatli istiqbolda Hindiston bilan yaxshi qo'shnichilik, barqaror munosabatlarni saqlashga intiladi. Xitoy-Hindiston munosabatlaridagi muhim muammolar faqatgina hududiy mojarolar bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Pekin Xitoy-Hindiston-AQSh uchburchagi ichidagi munosabatlarning barcha murakkabliklarini yaxshi tushunadi. Shu sababli, Xitoy 2006 yil noyabr oyida Prezident Xu Tszintaoning so'zlari bilan Hindistonga yadro energetikasida ikki tomonlama hamkorlikni yanada yaqinlashtirishni taklif qildi.

Xitoy-Hindiston munosabatlarining tarixiy dinamikasi Rossiyaga uning kelajakdagi faoliyati paradigmasini aniq ko'rsatib beradi. Birinchidan, majburiy iqtisodiy tiklanish mamlakatga tashqi siyosatdagi "yumshoq kuch" omillaridan faol foydalanishga imkon beradi va shu bilan G'arbga nisbatan "pastlik tushunchasi" dan butunlay xalos bo'ladi. Ikkinchidan, sanoat asosida iqtisodiy o'sish "uchburchak" ichidagi o'zaro aloqalarni tabiiy holga keltiradi va mamlakat uchun Sibir va Uzoq Sharqni jadal rivojlantirish strategik maqsadiga erishishni osonlashtiradi. Uchinchidan, uch mamlakatning gorizontol o'zaro ta'siri "xilma-xillikda birlik" asosida jahon tizimining yangi tuzilishining prototipi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Amerikaning siyosiy sinfi kutilmaganda Hindiston jadal rivojlanayotgan megaiqtisodiyotga aylanganini, mamlakat yadro qurolini tarqatmaslik rejimining ishonchli ishtirokchisi sifatida o'zini namoyon qilganini bildirdi (garchi u Yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi shartnomani imzolagan davlatlar qatoriga kirmasa ham). Hindiston AQSh uchun ma'qul bo'lgan yadro energetikasi sohasidagi sherik bo'lganligi va nihoyat, ushbu mamlakat o'zining milliy xavfsizligini saqlash va mustahkamlash uchun keng imkoniyatlarga egaligi bunga sabab bo'lgan deb ta'kidlanadi. Shuningdek, hozirgi kunda 3 milliondan ortiq kishini tashkil etadigan Qo'shma Shtatlardagi muvaffaqiyatli hind hamjamiyati ham ikki tomonlama aloqalarni bog'lashning muhim mexanizmi bo'lib xizmat qildi. Hozirgi AQSh-Hindiston munosabatlari o'tmish bilan taqqoslaganda ikkita yangi "fundamental" elementga ega bo'ldi. Birinchisi, Qo'shma Shtatlar endi Hindiston bilan munosabatlarini AQSh-Hindiston-Pokiston uchburchagining bir qismi deb hisoblamaydi. Boshqacha qilib aytganda, amerikaliklar har ikki mamlakat bilan o'zaro munosabatlarni afzal ko'rishadi. Shubhasiz, o'zlarini Kashmir muammosidan uzoqlashtirish ularga Janubiy Osiyo diplomatik harakatlaridagi "teatr" da o'zlarini erkin his qilishlariga yordam beradi (ammo Pokiston, shu jumladan ichki siyosiy sabablarga ko'ra Kashmir Hindiston bilan ikki tomonlama munosabatlarning muammosi ekanligiga qo'shilishga tayyor emas). Ikkinchisi, endi Hindiston ham, Pokiston ham Vashington tomonidan Yevrosiyaning "qimmatli strategik aktyorlari" sifatida ko'rilmogda. Ya'ni, Hindiston - Osiyodagi kuchlarning umumiy muvozanatiga ta'sir ko'rsatadigan davlat sifatida, Pokiston - Janubiy va Markaziy Osiyo va Yaqin Sharqni bog'laydigan yo'llar kesishgan hudud sifatida qabul qilina boshlandi. Amerika strategiyasining istiqbolli maqsadi Markaziy

Osiyodan janubga, ya'ni Xitoydan uzoqroqqa yo'naltirilgan neft va gaz oqimlariga yetib borishdir.

AQShning Hindistonga nisbatan yangi yondashuvi uchta uzoq muddatli asoslarga tayanadi. Birinchidan, amalda AQSh Hindistonni "yadro qurolining mas'ul egasi" deb tan oladi. Ikkinchidan, Hindiston mudofaasini mustahkamlash quyidagi sabablarga ko'ra AQShning uzoq muddatli manfaatlariga javob beradi: 1) Xitoyni muvozanatlashtirish, bu AQSh va Hindiston o'rtasidagi majburiy harbiy-siyosiy ittifoqni nazarda tutmaydi; 2) Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida xavfsizlik rejimini kuchaytirish, shu jumladan, Uzoq Sharqqa energiya yetkazib berish uchun dengiz yo'llari himoya qilinadi (ushbu funktsiya samaradorligi AQSh-Hindiston qo'shma harbiy manevrlarida sinovdan o'tkaziladi). Uchinchidan, Hindiston-Pokiston munosabatlarining mustahkamlanishi AQShning Osiyodagi uzoq muddatli geosiyosiy manfaatlariga javob beradi.

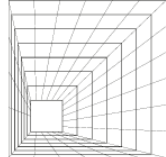
Biroq, Qo'shma Shtatlar Osiyo siyosatining ushbu yo'nalishida allaqachon muayyan qiyinchiliklarga duch kelgan. Pokiston Hindistonga (o'z hududi orqali) Afg'oniston va Markaziy Osiyoga kirishni har jihatdan cheklaydi. Hozirda Hindiston o'z tovarlarini aylanma yo'l, ya'ni Eron orqali olib o'tishga majbur. Bundan tashqari, Kashmir muammosi bo'yicha real yutuqlarga erishib bo'lmayapti va pokistonlik islomchilar tomonidan Islomobodagi fuqarolik hukumatiga bosim kuchaymoqda.

Janubiy Osiyoda AQSh-Hindiston munosabatlarining yangi modelini o'rnatishdagi mavjud muammolarni quyidagicha ifodalash mumkin: sezilarli darajada rivojlangan AQSh-Hindiston strategik sheriklik munosabatlari AQShning Islomobodga ta'sir o'tkazish imkoniyatlarini cheklaydi. Katta ehtimol bilan Pokiston rasmiylari Vashingtonning strategik jihatdan yangi hamkori bo'lgan Hindiston bilan mintaqaviy "tortishuvlarda" xolis vositachi bo'lish qobiliyatiga shubha bilan qarashadi.

Endi esa, hind-amerika aloqalarida Hindiston ayniqsa atom energetikasini rivojlantirishga nisbatan hushyorlikni oshiradi. Hindistonda barqaror nuqtai nazar mavjud bo'lib, unga ko'ra ushbu mamlakat strateg elitalari yadro qurolini nafaqat faraziy tajovuzni to'xtatish vositasi, balki "zamonaviylik" ning ramzi sifatida ham ko'rib chiqmoqdalar. Shuningdek, bu bilan o'zlarini politsentrik dunyo tartibida "kuchning oltinchi qutbi" (qolgan markazlar AQSh, G'arbiy Yevropa, Yaponiya, Rossiya, Xitoy) sifatida texnologik mukammallikka ega deb hisoblamoqdalar. Va nihoyat, Hindistonning "yadroviy tanlovi" chapda ham, o'ngda ham, markazchilar ishonganidek, AQSh agressiv ravishda tatbiq etayotgan "tarqatmaslik dasturini" o'zgartirishga qodir. Shuni ham esga olish kerakki, Hindistonning yadro qurolini ishlab chiqarish sohasidagi hozirgi siyosati ancha vaqtdan beri aholining 95% dan ortig'i tomonidan qo'llab-quvvatlanib kelinmoqda. Aynan shu nuqtai nazardan Hindistonning siyosiy qiyofasi Amerika bilan munosabatlarda ko'rib chiqilmoqda.

Hindiston mutaxassislari uchinchi ming yillikning boshlarida intellektual jihatdan Qo'shma Shtatlarning "tengdoshlar orasida birinchi" maqomini tan olishga tayyor edi. Hozir esa Hindiston siyosiy sinfi Amerika iqtisodiyotini tiklash istiqbollari ma'lum darajada AQSh va Hindiston o'rtasidagi ikki tomonlama munosabatlarning chuqurlashishiga, ikki mamlakat o'rtasida o'zaro ta'sir modelini (doimiy mojaroga duch keladigan Xitoy-AQSh munosabatlariga javoban) yaratishga bog'liq.

"Kuchlar muvozanati paradigmasiga yana bir bor qaytgan dunyoda Hindiston AQShning eng tabiiy ittifoqchisiga aylanadi", - deydi taniqli siyosatshunos C. Subramaniam. Uning tadqiqotlarida "Qaysi xalqaro tizim Hindiston uchun afzalroq - AQSh yetakchi o'rinni egallaydimi (birinchi navbatda yuqori texnologiyalar sohasida) yoki Xitoy modeli aniq ustunlik qiladimi?" degan o'ziga xos ritorik savol muhokama ostida turadi. Aynan shu yondashuv, ba'zi bir mualliflarning fikriga ko'ra, Qo'shma Shtatlarni Hindiston bilan ikkinchisining shartlari bo'yicha hamkorlik qilishga ishonitirishga yordam beradi. Shu bilan birga, aksariyat hind

siyosiy sinfining "g'arbparast" qismi vakillari ta'kidlashicha, hind-amerika munosabatlari "ittifoqchilik" asosida emas, balki "sheriklik" asosida qurilishi kerak.

Nisbatan pasayishiga qaramay, AQSh dunyodagi tengsiz keng qamrovli kuchga ega bo'lgan eng qudratli davlat bo'lib qolmoqda. Hindiston o'z iqtisodiy o'sishini ta'minlash va mudofaani modernizatsiya qilishda AQSh hamkorligiga muhtojligiga shubha yo'q. Hindiston, shuningdek, Xitoy bilan tobora ortib borayotgan muammolarini hal qilish uchun ham AQShning yordamiga suyanadi. Albatta, ko'plab farqlar saqlanib qoladi va hech bo'lmaganda ularning ba'zilar yo'qolmaydi. Muhim jihat shundaki, ikkala mamlakat ham amaliy hamkorlikda manfaatlar bir-biriga mos keladigan sohalarida kelishmovchiliklar munosabatlarni buzishiga yo'l qo'ymasdan ish olib boradilar. AQSh yangi prezidentining munosabati to'g'risida ba'zi noaniqliklar mavjud. Biroq, Hindiston hushyorlikni saqlab qolishi kerak.

Rossiya Hindiston bilan an'anaviy ravishda juda yaqin va vaqt sinovidan o'tgan do'st edi. Bugun munosabatlar rivojida yetishmovchiliklar mavjud. Turli sabablarga ko'ra ushbu munosabatlar ikkala mamlakat tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlarida biroz pastroq mavqega ega bo'lmoqda. Rossiya Xitoy bilan munosabatlari sabab endi Hindistonning mudofaa ta'minotchilari orasida birinchi ekanligi tan olinmasa-da, lekin u Hindistonning juda muhim mudofaa sherigi bo'lib qolmoqda. Shuningdek, u Hindistonga atom suvosti kemalari va boshqa hech bir davlat berishga tayyor bo'lmagan samolyot tashuvchisi kabi noyob mudofaa platformalarini taqdim etdi. Hindiston ushbu munosabatlarni rivojlantirishi, unga ko'proq iqtisodiy mazmun berishga harakat qilishi va aloqalardagi so'nggi o'zgarishlarni o'rganishi kerak.

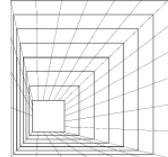
Hindiston milliy xavfsizligi uchun asosiy muammolar Xitoy va Pokiston tufayli yuzaga kelmoqda. Ularning o'zaro strategik hamkorligi yanada chuqurlashmoqda. Virtual birlashtirilgan Xitoy-Pokiston fronti paydo bo'ldi. Pokistonning Xitoyga qaramligi oshdi. Shu tarzda tahdidlar yanada jiddiylashdi. Jumladan, Xitoy askarlari Pokiston tomonidan ishg'ol qilingan Kashmir va Gilgit-Baltistonda ishchilar qiyofasida faoliyat yuritmoqdalar. Xitoy-Pokiston o'rtasidagi mudofaa, yadroviy va raketa sohasidagi hamkorlik aloqalari kundan-kunga mustahkamlanmoqda. Shuningdek, Si Tszinpinning "Bir kamar, bir yo'l" sxemasining eng ko'zga ko'ringan va geosiyosiy jihatdan muhim loyihasi bo'lgan Xitoy-Pokiston iqtisodiy yo'lagi (CPEC) Pokiston Xitoyning Osiyo strategiyasida hal qiluvchi rol o'ynashi to'g'risida aniq ko'rsatib turibdi.

Pokistonning 2016 yil o'rtalaridan boshlab (Kashmir, Uri, Kanpur) harakatlarini ko'rib, uning Hindistonga nisbatan salbiy munosabati va mamlakatni zaiflashtirishga bo'lgan qat'iyatining yo'qolishi ehtimoldan yiroq, deb aytish mumkin. Shunday qilib, Xitoy-Pokiston aloqasining buzilishi va Pokiston imkon qadar xalqaro miqyosda izolyatsiya qilinishi Hindiston milliy xavfsizligi uchun juda muhimdir.

Xulosa

Xitoy-Hindiston o'rtasidagi muammolar uch xil doirada saqlanib qolmoqda – global, mintaqaviy va qo'shni sifatida. Jahon miqyosida Xitoy o'zining iqtisodiy salohiyati, BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zosi va Yadro qurolini tarqatmaydigan hudud to'g'risidagi Shartnoma (NPT) tomonidan tan olingan yadroviy kuch maqomidan foydalanib, Hindistonning mazkur tashkilotlarda doimiy a'zolik uchun da'vosini blokirovka qilishga urinadi. Nima bo'lganda ham, Hindistonni o'ziga teng kuch sifatida ko'rishni istamaydi.

Xitoy bilan o'zaro kuchlar farqini hisobga olgan holda, munosabatlarni barqaror saqlashga harakat qilish Hindiston uchun oqilona yo'l bo'ladi. Hindiston va Xitoy o'rtasidagi mavjud elektr quvvati farqini kamaytirish uchun esa vaqt kerak. Bu Hindistonning o'z iqtisodiyoti va mahalliy mudofaa qobiliyatini qanchalik tez rivojlantira olishiga bog'liq bo'ladi. Hindiston shuningdek, Xitoy bilan amaldagi aloqalarni rivojlantirish uchun xarajatlarni oshirishi kerak. Avvalo, Hindiston Xitoyga qarshi psixologik urushda yutqazmasligi lozim. Bunda Xitoyning

zaif tomonlarini ta'kidlash va ulardan foydalanish yordam beradi. Bularga uning zaif iqtisodiy modeli, Tibet va Uyg'urlar singari ozchilik guruhlar ustidan qilayotgan adolatsizliklari, uning iqtisodiy o'sishi tashqi savdoga haddan tashqari bog'liqligi va hind bozorini ekspluatatsiya qilish istagi, uning atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatsiz munosabati, ekspansionist va gegemonlik siyosati, terrorizmga qarshi kurashda tanlagan munosabati va boshqalarni kiritish mumkin.

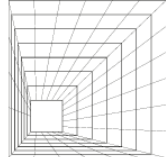
Mintaqaviy darajada, shu paytgacha Xitoy o'zining Janubiy Osiyo, umuman butun Osiyo mintaqasida hukmronlik qilish g'oyalari qarshi Hindistonning jiddiy raqib bo'lishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida Pokistondan garov sifatida foydalanib kelmoqda. Xitoy, shuningdek, Hindistonning Janubiy Osiyo va Hind okeani mintaqasidagi an'anaviy ta'sir doirasiga mustahkam o'rnatish uchun o'zining "chuqur cho'ntaklari" va yangi paydo bo'lgan strategik ishonchidan foydalanmoqda. U Hindistonning Janubiy Osiyodagi qo'shnilarini iqtisodiy va harbiy orbitaga jalb qilmoqda, Hind okeanidagi dengiz flotini kengaytirdi va amalda Janubiy Xitoy dengizi ustidan nazorat o'rnatdi. AQSh sobiq prezidenti D.Tramp Trans-Tinch okeani sherikligini (kuchli siyosiy maqsadga ega bo'lgan) bekor qilishi bilan, Xitoy Osiyodagi strategik makonining o'sishini kuta boshladi.

Xitoy endi Arunachal Pradeshga agressiv ravishda da'vo qildi va chegara bo'yicha kelishuvni rad etdi. Vaqti-vaqti bilan sodir bo'layotgan chegara muammolari Hindistonga psixologik bosim o'tkazmoqda. Hindiston allaqachon Xitoy bilan bo'lgan harbiy tafovutni kamaytirish uchun Agni-V va Agni-IV raketalarini yaratish, atom suvosti kemalarini olish, tog' zarbasi korpusini ko'tarish, yo'llar va aerodromlar kabi chegara infratuzilmasini yangilash kabi juda zarur qadamlarni tashlamoqda. Mojaro yuzaga kelganda, Xitoyning chegara va dengizdagi zaif joylarini nishonga olish rejalari mavjudligiga umid qilish mumkin. Kiber imkoniyatlari va xavfsizligini ham oshirish lozim. Iqtisodiy jihatdan Hindiston Xitoyga haddan tashqari qaramligini kamaytirish uchun faol farmatsevtika tarkibiy qismlari va noyob yerlar kabi muhim ma'lumotlar importini diversifikatsiya qilishi kerak. Chegara muzokaralarida Hindistonning strategiyasi shunchaki o'ziga tegishli bo'lgan narsalarni himoya qilish emas, balki bir necha ming yillar davomida mamlakat bilan diniy jihatdan bog'lanib qolgan Kailash-Mansarovar kabi joylarga da'vo qilishni ham o'z ichiga oladi. Tibet ikki tomonlama aloqalarning asosiy va sezgir qismi bo'lib qolmoqda. Dalay Lamadan keyingi senariyda vaziyat yanada murakkablashadi va Hindiston-Xitoy munosabatlarida inqiroz paydo bo'lishi mumkin. Aynan Tibet orqali Xitoy Nyu-Dehlini muvozanatdan chiqarish uchun chegara mojarosidan foydalanmoqda. Si Tszinpinning "yangi davri" da Xitoyning siyosati repressiya va rivojlanish faoliyatini birlashtirishda davom etmoqda.

2020 yil 15-iyun kuni Hindiston va Xitoy qo'shinlari o'rtasida to'qnashuv bo'lib o'tdi, natijada yigirma hind askari halok bo'ldi, xitoyliklar hech qanday talafot ko'rmadilar. To'qnashuv Galvan daryosi bo'ylab Haqiqiy nazorat chizig'ida sodir bo'ldi va u bo'yicha haligacha aniq yechimga erishilmadi. Hindistonning strategik hamjamiyati shu kabi chegara mojarolari Hindiston va Xitoy o'rtasidagi munosabatlarning beqiyos pasayishiga olib kelayotganini tasdiqlashmoqda.

Hozirgi chegara mojarosidan ancha oldin, Xitoy-Hindiston munosabatlari boshqa tomonga nisbatan keng tarqalgan noto'g'ri tushunchalar tufayli barqaror ravishda yomonlashib kelgan, o'zaro ishonchning yo'qligi buning asosiy sababi bo'lgan.

Ikki mamlakat o'rtasidagi eng asosiy noto'g'ri tushuncha - bu bir-birlarining xalqaro ambitsiyalarini tushuna olmaslik bilan bog'liq bo'lib, bu ularning tashqi siyosati bir-biriga qarshi qaratilgan degan shubhani kuchaytiradi. Shu kabi tushunchalarning Xitoy-Hindiston aloqalariga ta'siri va rivojlanishi uch xil bosqichda aks ettiriladi. Birinchi bosqich - bu 2008 yilgi moliyaviy inqirozdan so'ng, Xitoy o'zining tashqi siyosatining o'sib borayotgan global ambitsiyalariga javob beradigan yo'nalishini o'zgartirgan davr. Xitoy o'zining global rolini

kengaytirar ekan, o'z harakatlarining Hindistonga ta'sirini hisobga olmadi. Natijada, uning yangi tashqi siyosati Nyu-Dehlida ma'qullanmadi, bu esa Xitoy Hindistonning manfaatlarini buzishga urinmoqda degan xavotirni kuchaytirdi. O'z navbatida, Nyu-Dehlining ushbu siyosatga qarshi chiqishi Pekindagi antagonistik reaksiyani keltirib chiqardi, bu esa uning yangi tashqi siyosati Hindistonning xalqaro manfaatlariga qanday ta'sir qilganini ko'rsatdi. Ushbu o'zaro ta'sirlar to'plami ostida o'sib borayotgan noto'g'ri tushunchalar Xitoy-Hindiston munosabatlari rivojida o'zaro ishonch yetishmasligining yaqqol belgisi edi.

Ikkinchi bosqich Pekin va Nyu-Dehlining yangi rahbariyati davrida bir-birining tashqi siyosatiga nisbatan o'zaro shubhalarni kuchaytirganligi bilan izohlanadi. Bosh vazir Narendra Modi Hindiston tashqi siyosatida yangi yo'nalishni belgilaganida, Xitoy Nyu-Dehlini mintaqada uning faoliyatini jilovlashga urinyapti, deya ta'kidlamogda. Lekin N.Modi hukumati ham avvalgi ma'muriyat davrida o'rnatilgan mustahkam xitoy-hind aloqalarini davom ettirish istagida ekanini bildiradi. Shunga qaramay, uning "Qo'shnichilik birinchi" siyosati va AQSh bilan yaqin aloqalari Xitoyda salbiy qabul qilindi. Ushbu munosabat Pekinning 2017 yilgi Doklam chegara qarama-qarshiligi va Hind okeanidagi dengiz kuchlari faolligi bilan ifodalangan Hindistonga nisbatan kuchayib borayotgan talablari bilan mos keldi. Bu harakatlar Xitoy Hindistonning xalqaro manfaatlariga befarq emasligini ko'rsatdi. Shunday qilib, 2018 yilga kelib, o'zaro tushunmovchilik va ishonchsizlik Xitoy-Hindiston munosabatlarining o'ziga xos xususiyatiga aylandi.

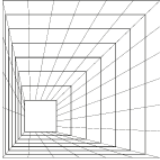
Ushbu vaziyatning eng yorqin ko'rinishlaridan biri Xitoy va Hindistonning Hind-Tinch okeani mintaqasiga bo'lgan munosabatida aks etdi va bu munosabatlardagi uchinchi bosqich sifatida tavsiflandi. Pekindagi siyosatchilar Hind-Tinch okeanidagi AQSh-Hindiston hamkorligiga keskin munosabat bildirishdi va buni Xitoy imkoniyatlarini cheklashga urinish deb aytishdi. Okean mintaqasida Hindiston ta'sirining tobora ortib borishiga qaramay, Xitoy uni o'sib borayotgan xalqaro kuch sifatida e'tirof etishni istamaydi. Buning o'rniga, Xitoy Hind okeanida AQSh va uning ittifoqchilariga qarshi munosib javob qaytara olish uchun zarur dengiz kuchlariga e'tiborni qaratmoqda.

Ko'rib chiqilayotgan omillar har bir tomonning bir-birining xalqaro pozitsiyasini yuqori darajada noto'g'ri talqin qilganligini ko'rsatadi, bu esa Xitoy-Hindiston munosabatlarida ishonchsizlik hissini kuchaytiradi. Natijada, ikki mamlakat o'rtasidagi aloqalar 1962 yilgi urushdan beri eng past darajaga yetdi. Qurollanish raqobatining kuchayishi o'ta og'ir vaziyatda qurolli qarama-qarshilikka aylanib ketishi mumkin. Ammo, agar har ikkala davlat o'zaro munosabatlarga bo'lgan ishonchsizlikni bartaraf etishsa va bir-birlarining xalqaro statusini chuqurroq anglashsa, bu xitoy-hind raqobati ikkisi uchun ham ijobiy natijalarni olib kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, Xitoy AQShning xalqaro mavqeini o'zgartirishga intilayotgan kuch sifatida, Hindiston bilan yaqinlashish uchun birinchi qadamni qo'yishi lozim. O'z-o'zidan bu jarayon oson bo'lmaydi va Xitoy-Hind munosabatlarining avvalgi xususiyatlaridan to'liq voz kechishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abraham, Itty (2007) 'The future of Indian foreign policy', Economic and Political Weekly, 20 October
2. Ahluwalia V. K. (2019), India's National Security Challenges and Priorities Short and Long Term Perspectives, Field Marshall SHFJ Manekshaw Memorial Lecture 2018 CLAWS, New Delhi
3. Arya, Gaurav.[Republic World]. (2020, October 10).China's Hybrid War in Ladakh | Blitzkrieg [Video].YouTube.<https://youtu.be/VHGjVWDM1dc>

4. Benjamin Shobert in: BRICS by Brick to the Future. Asia Times, Feb 25, 2012. http://www.atimes.com/atimes/China_Business/NB25Cb01.html.
5. Belokrenitsky V. Ya. (2009). East in international relations and world politics. Lecture course. M.: Eastern University; East and politics. Political systems, political cultures, political processes. M.: Aspect Press, 2011; History of the East. In 6 t. 6. East in the newest period (1945-2000). M.: Oriental literature, 2008.
6. BRICS is a new force breaking up the old international order. People's Daily, Beijing, 03/30/2012. The translation is published on the website of the Voice of Russia Radio. <http://rus.ru/r/ print/70074029.html>.
7. Chandra S. (2016). China-Pakistan Relations: Implications for India. Vij Books India Pvt Ltd. Cole, B. (2020). Clausewitz's Wondrous Yet Paradoxical Trinity: The Nature of War as a Complex Adaptive System. 8.
8. Chaturvedi S. (2012). India's development partnership: key policy shifts and institutional evolution. Cambridge Review of International Affairs. <http://dx.doi.org/10.1080/09557571.2012.744639>
9. Defence Cooperation', Ministry of Defence, available at <http://www.mod.nic.in/ainstitutions/welcome.html>, accessed on 30 June 2019.
10. Devaki Nandan, Hemvati Nandan. CHINESE HYBRID WARFARE STRATEGY: A THREAT TO INDIA'S NATIONAL SECURITY. Kala: The Journal of Indian Art History Congress ISSN: 0975-7945 Volume-27, No.1(XII): 2021. P.129
11. Hawthorn G. (1994). The Crisis of Southern States. Political studies. Oxford. Vol. 42. Special issue.
12. Indian Navy informs government about the fleet's reoriented mission pattern", <http://www.newindianexpress.com/nation/2018/apr/01/indian-navy-informs-government-about-the-fleets-reoriented-mission-pattern> (accessed 19 September 2019).
13. Kupchan Ch. A. (2012). No One's World. The West, the Rising Rest and the Coming Global Turn. A CFR Book. Oxford University Press. <http://www.cfr.org/grand-strategy/no-power-dominate-coming-era-argues-charles-kupchan-new-book/p27531>.
14. Lawrence W. Prabhakar S., (2014). "The Emergent Vistas of the Indo-Pacific", Rajiv K. Bhatia & Vijay Sakhuja Indo-Pacific Region: Political and Strategic Prospects. New Delhi, Vij Books.
15. Manoj Joshi, "China's 2021 White Paper on Tibet: Implications for India's China Strategy," ORF Special Report No. 149, June 2021, Observer Research Foundation. <https://www.orfonline.org/research/chinas-2021-white-paper-on-tibet-implications-for-indias-china-strategy/>
16. Nilesh C.T., 'Balkanization of India: a roadmap of Beijing?' AsiaNews.it, August 21, 2009, available on <http://www.asianews.it/news-en/Balkanization-of-India:-a-roadmap-of-Beijing-16113.html> accessed December 18 2020
17. Vijay Sakhuja, (2010). Asian Maritime Power in the 21st Century: Strategic Transactions China, India and Southeast Asia. Singapore: ISEAS, pp.278-284.